

Russefangeleiren på Bjørnåsen. Her var det i hovedsak russiske fanger, og de buede brakkene ble kalt Nissen-brakker. Disse ble levert som ferdig-elementer til å skru sammen. Dette var inne på området til det som i dag er Bardufoss flystasjon. Foto: Arkiv/Midt-Troms Museum.

Krigsfanger i Målselv

Av Gerd Karoline Borgen, Oddlaug Lakseide og Odd-Inge Larsen

Gjennom prosjektet «2. verdenskrig – fangeleirene på Bardufoss» ønsker Målselv Historielag å produsere undervisningsmaterieell for elever på ungdomsskoler og videregående skoler og andre interesserte.

Målet for prosjektet er å vekke interesse for lokal krigshistorie og sette den i en nasjonal og internasjonal sammenheng. Bare i Målselv var det over 3000 krigsfanger, og nesten 300 av disse mista livet.

Ungdomstrinnet i grunnskolen samt videregående skole holder til i et område hvor det var kirkegård for sovjetiske fanger. I nærheten lå leirer for sovjetiske- og norske politiske fanger. Avgangselever i ungdomskolen har i mange år benyttet *De hvite bussene* til skoletur, og kjennskap til lokal fangehistorie vil være verdifull kunnskap i forberedelsesfasen før nevnte skoletur. Formidling av lokale hendelser vil ha betydning for å forstå konsekvenser av pågående krig og konflikter.

Bardufossfangenes minnefond

På den sovjetiske kirkegården ble en minnestein, reist av norske fanger, avduka i mai 1945. Norske fanger samla inn mat, klær og penger til frigitte sovjetiske fanger og samtidig ble «Bardufossfangenes minnefond» oppretta. Fondet var en takk for lokalbefolkningas bidrag til fangene under krigen og ved frigjøringa. Avkastninga skulle utdeles årlig «som hjelp til en ung, ubemidlet oppvakt og fremadstrebende mann eller kvinne hjemmehørende i Troms fylke, til utdanning i inn- eller utland – og bør regelmessig beholdes så lenge utdannelsen varer og trang og verdighet og flid er til stede». (Stiftelsesstyret). Fondet er avviklet og pengene som stod igjen er overført Historielaget. I avviklingsprosessen er det lagt til grunn at fondets intensjon kan ivaretas på en bedre måte ved å bidra til å gi nye generasjoner direkte og bedre kjennskap til norske og utenlandske krigsfanger som var internert i området. Historielaget har valgt å bruke pengene som delfinansiering av prosjektet.

Minnesteinen på Rustahøgda, reist av de norske fangene etter frigjøringen i 1945 til minne om fangene i den russiske fangeleiren. Til venstre leder i Målselv Historielag, Oddlaug Lakseide. Til høyre styremedlem Frank Nygård. Begge er med i gruppa som arbeider med dette prosjektet. Foto: Målselv Historielag.

Hvorfor kom det så mange krigsfanger til Målselv?

Behovet for arbeidskraft i forbindelse med utbygginga av veier, Bardufoss flyplass og tilhørende forsvarsanlegg var stort og kunne ikke dekkes bare ved hjelp av norske arbeidere og frivillige fra utlandet. Om lokalbefolkninga skulle ha blitt tvunget til å gjøre dette arbeidet, ville man i tillegg ha destabilisert økonomien og matforsyninga.

Fangeleirene

Kilder viser at det var 75 fangeleirer for krigsfanger i Troms fylke, av dem sju i Målselv. Både antallet fanger og leirer er usikkert. I Målselv er det nylig dokumentert en fangeleir som ikke er med i de tyske kildene historikerne har tilgang til.

Den nest største russefangeleiren i fylket lå ved Rustahøgda på Bardufoss. Stedet ble kalt «Russehøgda» i lang tid etter krigen. Ennå finnes fysiske spor etter leiren: en port, rester av et kjøkken, mur, piggråd og et hardtrakk riss fra vaktens marsjering. Fangene vandra hver dag ned til flyplassen hvor de grov ut myra slik at flyplassen kunne utvides.

Den norske politiske leiren lå i samme område. Hit kom det fanger fra Grini i 1943. Leiren bestod av fem større brakker, hvorav den femte var for tyskvennlige, russiske fanger. Disse ble behandla bedre enn de ordinære russefangene, og de norske fangene hadde ingen kontakt med dem. Etter frigjøringa ble den norske leiren benytta som landsvikleir til 1948. I forbindelse med tyskernes utbygging av flybasen på Bardufoss, ble det opparbeid ny flystripe (tverrvindstripe) og bygd taxebane (Baggerstrasse). Fangene ble satt til å rydde skog, fjerne røtter

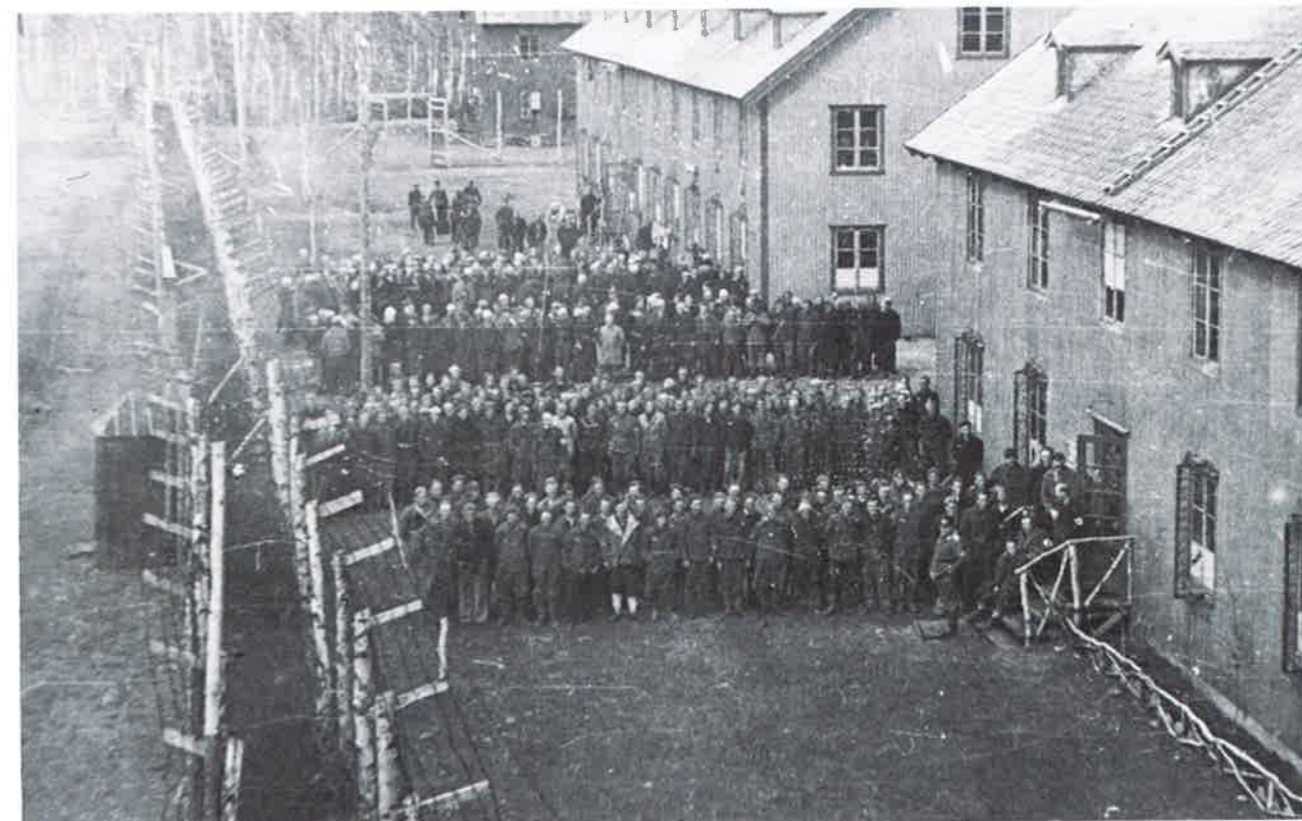

Fangearbeid laget i fangeleir i Målselv. Slike arbeider laget fangene og ga til lokalbefolkninga, enten i bytte for mat eller som takk for mat. Foto: Målselv Historielag.

og planere disse. Om vinteren måtte de måke snø og beintrække området. Men til slutt viste det seg at underlaget for den nye flystripa ble for mykt, og den ble derfor ikke tatt i bruk.

Hjelpa fra lokalbefolkninga

Kulda om vinteren kunne være streng. For ikke å fryse i hjel, satte fangene vidjestokker rundt de tynne kryssfinerbrakkene de bodde i. Mellomrommene ble fylt med hestemøkk og sagflis. Fangene gikk i tresko og tynne vinterjakker, noe en dame fra bygda ønsket å gjøre noe med. Hun strikka lester som hun ville gi til noen av fangene. En tysk vakt avviste henne bryskt,

Oppstilling i fangeleiren der de norske politiske fangene ble holdt. Dette var inne på området til det som i dag er Bardufoss flystasjon. Bildet er mest sannsynlig tatt 8. mai 1945, rett etter frigjøringen. Den brakken som er helt bakerst, vridd 90 grader i forhold til de andre, var fangeleiren for de russiske fangene som hevdet at de var nazivennlige. Disse fikk relativt god behandling. Foto: Vi har fått bildet av fange nummer 12664 Steinar Søderbom.

Minnestedet Tsjekkerlunden på Moen der det lå en fangeleir. Den store steinen oppå den lille symboliserer undertrykkelse. Til venstre Johan Olsborg. Til høyre Vidkunn Haugli. Begge er medlemmer i laget og Vidkunn var med å starte opp laget i 1986. Foto: Målselv Historielag.

men på andre forsøk lyktes hun da en annen vakt lot henne utføre ærendet sitt.

Lokalbefolkninga hadde medlidenhet med fangene og prøvde så godt de kunne å få lurt til dem litt mat blant annet ved å legge ut brød, spekesild og potet i veikantene. Fanger som skulle hente vann i fjøset, fikk ta poteter som var tenkt til krøtterfôr. Det var strengt forbudt, og man kunne bli arrestert og straf-

fa for omgang med fangene, men det ble likevel gjort. Stort sett gikk det bra, og enkelte tyske vakter, på folkemunne kalt snillvakter, så gjennom fingrene med dette. Sikkert både av praktiske årsaker og fordi de syntes synd på fangene. Fangene viste sin takknemlighet gjennom gaver. I flere målselv hjem finnes det blikkskrin og figurer i metall og tre gitt av fangene.

Minnesteder

I 1951 ble alle påviste lik i Målselv (rundt 270) gravd opp og sendt til Tjøtta på Helgeland under *Operasjon asfalt*. Hver 17. mai har det, inntil for få år siden, vært lagt ned krans ved minnesteinen over de sovjetiske fangene på Bardufoss. Minnesteinen er midlertidig tatt ned i forbindelse med byggearbeid. Kommunen har ansvar for å sette denne opp når området er ferdig utbygget.

I nærheten av kommunesenteret Moen finner vi minnestedet «Tsjekkerlunden». I mange år ble det hver 17. mai holdt en kort appell ved denne minnesteinen.

I Øverbygd lå sykeleiren, kalt «Russelasarettet» eller «Dødsleiren». De fleste fangene som døde i Målselv, døde her. Minnesteinen på Haraldhaugen i Øverbygd fikk i 1990-årene besøk av en tidligere russisk fange som hadde vært sykepleier i sykeleiren. Da han fikk se minnebautaen der fangene først ble gravlagt, rant tårene.

Veien videre

Målselv Historielag vil fortsette arbeidet med å samle historier og bilder som dokumenterer fangenes historie. Vi ønsker å gjøre materialet tilgjengelig på historielagets hjemmeside/egget nettsted slik at alle interesserte kan få tilgang til denne viktige

Gravplassen for Russefangene på Rustahøgda fotografert i 1945. Disse gravene ble også gravd opp og flyttet i det som ble kalt Operasjon asfalt. Foto: Arkiv/Midt-Troms Museum. Bakerst til høyre ser vi samme minnestein som nederst på s. 34.

Gravplass for russiske fanger som døde i tysk fangenskap. Dette er Haraldhaugen i Øverbygd. Alle gravene ble fjernet under Operasjon asfalt og i dag er det bare en minnestein igjen der. Alt vi ser på bildet er borte. Foto: Arkiv/Midt-Troms Museum.

delen av vår lokale krigshistorie. Målet er «å bidra til å gi nye generasjoner direkte og bedre kjennskap til norske og utenlandske krigsfanger som var internert i området».

Gerd Karoline Borgen, Oddlaug Lakseide og Odd-Inge Larsen er alle tilknyttet Målselv historielag. Gerd Karoline Borgen er medlem i historielaget, Oddlaug Lakseide er leder og Odd-Inge Larsen er styremedlem i Målselv historielag.

Gravstedet Haraldhaugen i Øverbygd slik det ser ut i dag. En ny minnestøtte ble satt opp etter Operasjon asfalt. Simon Bjørklund, som er lokalkjent på stedet, hjalp oss å finne minnestøtten da vi besøkte stedet som en del av Kulturminnedagene i 2017. Foto: Målselv historielag.

Operasjon asfalt

Norske myndigheter startet i 1948 planleggingen av det som skulle gå under navnet *Operasjon asfalt*. Planen var å flytte de nesten 8000 døde sovjetiske krigsfangene som lå gravlagt i Nord-Norge til en felles kirkegård på Tjøtta på Helgelandskysten. I 1951 ble planen gjennomført, og i Nordland, Troms og Finnmark ble gravene på 88 gravplasser åpnet og hele 7551 sovjetiske døde ble flyttet og gravlagt på Tjøtta, de fleste forble uidentifiserte.

Den opprinnelige grunnen myndigheten ga for flyttinga var at det var vanskelig å vedlikeholde de mange små gravstedene og at det ville være enklere for pårørende å besøke gravene om de ble samlet på ett sted, særlig siden de fleste gravene var uidentifiserte. I ettertid har det kommet fram at den kalde krigen spilte en stor rolle i dette. Mange av gravstedene lå nært strategisk viktige militære installasjoner, og myndighetene ønsket ikke at sovjetiske borgere skulle kunne besøke disse stedene under dekke av å besøke gravstedene. Av samme grunn ble det gitt klarsignal til å ødelegge, og om så sprengte, minnesmerkene på gravplassene så intet skulle bli igjen. *Operasjon asfalt* medførte både protester fra Sovjetunionen og protestaksjoner i Norge fra kommunister og andre. I Mo i Rana førte protestene til at flyttingen av de døde derfra ble avlyst. (Kilde: *Store Norske Leksikon, Wikipedia og boka «Operasjon asfalt» av Marianne Neerland Solheim*).